

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ-ВИХОВАТЕЛІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ

Хрущ Вікторія Леонідівна,

аспірантка Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті досліджено особливості відповідальності батьків-вихователів за невиконання та неналежне виконання зобов'язань за договором про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Встановлено, що важливою ознакою договірної відповідальності за порушення досліджуваного договору є те, що правовими підставами для застосування заходів відповідальності є не лише невиконання чи неналежне виконання сторонами зобов'язань, які закріплені у змісті договору, а й зобов'язань, що передбачені актами чинного законодавства, спрямованими на впорядкування договірних правовідносин, що зумовлено превалюванням імперативного методу правового регулювання відносин, опосередкованих діяльністю дитячого будинку сімейного типу. Акцентовано, що, оскільки основними зобов'язаннями батьків-вихователів за досліджуваним договором є виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, догляд за ними, забезпечення їх гармонійного розвитку тощо, то метою застосування до батьків-вихователів правових наслідків порушення договірних зобов'язань буде не відновлення майнових прав та інтересів органу опіки та піклування чи вихованців або ж відшкодування понесених ними внаслідок порушення матеріальних втрат, а насамперед безпосередній захист прав та інтересів вихованців у частині усунення загрози їх життю, здоров'ю, фізичному і психічному розвитку. На основі аналізу матеріалів судової практики доведено, що прийняття органом опіки та піклування рішення про припинення функціонування дитячого будинку сімейного типу внаслідок порушення батьками-вихователями покладених на них за договором зобов'язань є правомірним тільки після звернення органу опіки та піклування до суду та прийняття судом рішення про розірвання досліджуваного договору. Зважаючи на правову природу та зміст квазісімейних правовідносин, опосередкованих досліджуваним договором, які є відмінними від природи та змісту сімейно-правових відносин, аргументовано, що до батьків-вихователів не можуть бути застосовані заходи сімейно-правової відповідальності.

Ключові слова: договір, дитячий будинок сімейного типу, батьки-вихователі, порушення договору, правові наслідки, договірна відповідальність, розірвання договору.

Khrushch Victoria. Liability of parents-educators for violation of the agreement on the organization of activities of a family-type children's home

The article examines the specifics of the civil liability of parents-educators for non-fulfillment and improper fulfillment of obligations under the agreement on the organization of the family-type children's home. It has been established that an important feature of contractual liability for breach of the contract under investigation is that the legal grounds for the application of liability measures are not only non-fulfillment or improper fulfillment by the parties of obligations fixed in the content of the contract, but also obligations stipulated by acts of current legislation, aimed at regulating contractual legal relations, which is due to the prevalence of the imperative method of legal regulation of relations mediated by the activities of a family-type children's home. It is emphasized that, since the main obligations of the parents-educators under the contract are the upbringing of orphans and children deprived of parental care, care for them, ensuring their harmonious development, etc., the purpose of applying legal consequences of violation

of contractual obligations to the parents-educators are not the restoration of the property rights and interests of the body of guardianship and care or children or the compensation of material losses suffered by them as a result of the violation, but, above all, the direct protection of the rights and interests of children in terms of eliminating the threat to their life, health, physical and mental development. It has been proven that the adoption of a decision by the body of guardianship and care to terminate the operation of the family-type children's home due to the violation by the parents-educators of their obligations under the contract is valid only after the body of guardianship and care applies to the court and the court makes a decision to terminate the contract in question. Taking into account the legal nature and content of quasi-family legal relations, mediated by the contract under study, which are different from the nature and content of family legal relations, it is argued that measures of family legal responsibility cannot be applied to parents-educators.

Key words: *contract, family-type orphanage, foster parents, breach of contract, contractual liability, termination of contract.*

Дотримання сторонами договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу модусу виконання зобов'язань свідчить про належний характер їх виконання та згідно зі ст. 599 ЦК України є підставою для припинення зобов'язань. Вочевидь, зазначений перебіг динаміки досліджуваних договірних правовідносин є найбільш сприятливим для сторін із причин відповідності поведінки сторін усім законодавчо встановленим вимогам та домовленостям і досягнення таким чином правової мети договору. Водночас доволі часто на практиці має місце недотримання суб'єктами договірних правовідносин належної поведінкової моделі, що формується під впливом елементів модусу виконання зобов'язань, що, зі свого боку, спричиняє виникнення низки негативних правових наслідків як юридично обґрунтованої реакції на вчинення правопорушення та законодавчо закріплених гарантій захисту прав і законних інтересів учасників приватноправових відносин, що в цивілістиці традиційно охоплюється категорією відповідальності за порушення зобов'язань, яка є одним із різновидів цивільно-правової відповідальності.

Насамперед зауважимо, що категорія відповідальності лежить у площині недотримання суб'єктами правовідносин цивільно-правової дисципліни, що проявляється у вчиненні ними правопорушення, і у зв'язку із цим застосування до порушників забезпечених державним примусом негативних заходів майнового характеру з метою відновлення порушених суб'єктивних прав і компенсації завданих збитків. Водночас важливою ознакою

договірної відповідальності за порушення договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу є те, що правовими підставами для застосування заходів відповідальності є не лише невиконання чи неналежне виконання сторонами зобов'язань, які закріплені у змісті договору, а й зобов'язань, що передбачені актами чинного законодавства, спрямованими на впорядкування договірних правовідносин. У контексті досліджуваних відносин зазначене набуває особливого значення з огляду на імперативність нормативних підходів до правового регулювання відносин, опосередковуваних діяльністю дитячого будинку сімейного типу.

Передусім варто сконцентрувати увагу на особливій меті застосування правових заходів відповідальності за договором про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Як зазначається в юридичній літературі, відповідальність за порушення зобов'язань як одна з форм юридичної відповідальності має на меті захист прав людини й підтримання правопорядку; виховання суб'єкта в дусі поваги до права; відновлення соціальної справедливості; запобігання вчиненню нових правопорушень. Водночас основною метою застосування заходів відповідальності за порушення зобов'язань є захист позитивного договірного інтересу, компенсація втрат потерпілої сторони для відновлення майнового стану, який існував до укладення договору [1, с. 88]. Загалом погоджуючись із цією тезою, зазначимо, що пріоритетність відновлення саме майнових прав та інтересів учасників договірних правовідносин, відшкодування понесених ними внаслідок порушення

зобов'язань матеріальних втрат у контексті правової спрямованості категорії договірної відповідальності є закономірною, виходячи з того, що саме цивільно-правовий договір є не лише інструментом упорядкування правовідносин, а й ключовим засобом опосередкування й забезпечення стабільності цивільного обігу, що має у своїй основі постійний правомірний перехід майнових цінностей від одного суб'єкта цивільних правовідносин до іншого. Предмет переважної більшості приватноправових договорів становлять дії суб'єктів щодо того чи іншого майна, робіт і послуг як об'єктів цивільних прав. Натомість предмет досліджуваного договору насамперед пов'язаний зі створенням дитячого будинку сімейного типу як однієї з пріоритетних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, наданням останнім належного виховання та догляду, забезпечення організаційних, матеріальних і побутових умов для їх нормального фізіологічного, психологічного, розумового розвитку відповідно до віку та стану здоров'я.

Вважаємо, що зазначене є визначальним чинником впливу на формування специфіки зобов'язань, опосередковуваних досліджуваним договором, і диференціацію мети відповідальності сторін договору за невиконання чи неналежне виконання ними зобов'язань за договором про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Йдеться насамперед про те, що оскільки основними зобов'язаннями батьків-вихователів за досліджуваним договором є виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, догляд за ними, забезпечення їх гармонійного розвитку тощо, то метою застосування до батьків-вихователів правових наслідків порушення договірних зобов'язань буде не відновлення майнових прав та інтересів органу опіки та піклування чи вихованців або ж відшкодування понесених ними внаслідок порушення матеріальних втрат, а насамперед безпосередній захист прав та інтересів вихованців у частині усунення загрози життю, здоров'ю, фізичному і психічному розвитку вихованців, за що згідно з п. 19 Положення про дитячий будинок сімейного типу батьки-вихователі несуть відповідальність.

Зазначене, зі свого боку, обумовлює і специфіку правових заходів, що застосовуються до батьків-вихователів внаслідок порушення ними договірних зобов'язань. Так, згідно з п. 4 Положення про дитячий будинок сімейного типу дія договору припиняється в разі, коли в дитячому будинку сімейного типу виникають несприятливі умови для виховання та спільного проживання дітей (відсутність взаєморозуміння з дітьми, конфліктні стосунки між дітьми, невиконання батьками-вихователями обов'язків щодо належного виховання, розвитку й утримання дітей, невиконання індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю тощо). Отже, вбачається, що правовим наслідком невиконання чи неналежного виконання батьками-вихователями взятих на себе за договором зобов'язань щодо виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є припинення дії договору, у тому числі шляхом його розірвання в судовому порядку, що матиме своїм наслідком припинення діяльності дитячого будинку сімейного типу.

На користь цього свідчать матеріали низки судових справ, зокрема справи № 342/1370/20, що розглядалася Івано-Франківським окружним адміністративним судом [2], а також справи № 1.380.2019.003876, що розглядалася Львівським окружним адміністративним судом [3]. На підставі зазначеного робимо висновок про те, що правовим наслідком невиконання чи неналежного виконання батьками-вихователями зобов'язань щодо виховання та розвитку вихованців за договором про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу є припинення дії договору шляхом його розірвання в судовому порядку за зверненням органу опіки та піклування, що загалом відповідає положенням п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК України, яка визначає, що в разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема, розірвання договору, а також положенням ч. 2 ст. 651 ЦК України, яка визначає, що договір може бути розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору іншою стороною.

Разом із тим цікаво навести недавню правову позицію Верховного Суду про те, що у випадку порушення батьками-вихователями покладених на них за досліджуваним договором зобов'язань припинення дії договору може здійснюватися і в розпорядчому порядку шляхом односторонньої відмови від договору з одночасним припиненням діяльності дитячого будинку сімейного типу. Саме така правова позиція була викладена в постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 05.05.2022 у справі № 320/6514/18: «З огляду на закріплені в Положенні про дитячий будинок сімейного типу вимоги про функціонування ДБСТ за умови перебування в ньому на вихованні та проживання не менше п'яти дітей, встановлення судом фактів небажання дітей проживати у відповідному ДБСТ, а також наявність зауважень до безпеки місця проживання дітей колегія суддів погодилася з висновком суду апеляційної інстанції про те, що у відповідача (*органу опіки на піклування* – курсив наш – *В. Х.*) були наявні правові підстави для прийняття рішення про припинення функціонування ДБСТ і що таке рішення зумовлене необхідністю захисту прав дітей, які в ньому перебувають». Щодо доводів скажника про неправомірність одностороннього розірвання угод про організацію діяльності ДБСТ колегія суддів зазначила таке: «Укладаючи ці угоди, відповідач діяв на виконання своїх повноважень як органу опіки та піклування, передбачених ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», статтями 6 та 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Зазначені угоди були спрямовані на організаційне забезпечення дитячого будинку сімейного типу, який створено розпорядженням відповідача. Їх змістом є права й обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій відповідача, які пов'язані з опікою та піклуванням над дітьми, позбавленими батьківського піклування. Зобов'язання сторін за цими договорами забезпечують реалізацію повноважень райдержадміністрації і спрямовані на задоволення інтересів дітей, а не сторін договорів.

Тому положення ЦК України про неправомірність одностороннього розірвання угоди на спірні правовідносини не поширюються. Отже, адміністративний договір, хоча й має форму договору, угоди тощо, проте за своєю правовою природою є правовим актом публічно-правового характеру, в якому взаємні права та обов'язки сторін визначаються не на підставі індивідуальної домовленості між сторонами, а на підставі насамперед закону; відповідно, розірвання такого договору здійснюється за наявності підстав, визначених законом, і підстав, визначених договором, які не суперечать закону» [4].

Із наведеної правової позиції вбачається, що, по-перше, на думку суду, досліджуваний договір є адміністративним договором, який наділений винятково публічно-правовим характером, із чим ми категорично не погоджуємося з огляду на превалювання у специфічній комплексній міжгалузевій природі досліджуваних договорних правовідносин приватноправового сегменту, що підтверджується правовою метою договору – забезпеченням належного виховання й гармонійного розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, основним інструментом досягнення якої є приватноправова за своїм характером діяльність батьків-вихователів, що перебуває поза площиною публічно-правового регулювання. По-друге, варто підтримати суд щодо належності повноважень щодо припинення функціонування дитячого будинку сімейного типу органу, що його створив, тобто органу опіки та піклування, оскільки це прямо передбачено п. 9 Положення про дитячий будинок сімейного типу. Водночас слід зауважити, що прийняття органом опіки та піклування рішення про припинення функціонування дитячого будинку сімейного типу не має своїм наслідком автоматичного припинення дії договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, оскільки згадані рішення та договір, як зазначалося раніше, є одними з обов'язкових самостійних елементів юридичного складу, які, виникаючи в чітко визначеній хронологічній послідовності, уможливають створення дитячого будинку сімейного типу. При цьому саме такий юридичний факт,

як укладення договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, є правовою підставою для прийняття органом опіки та піклування рішення про створення дитячого будинку сімейного типу.

Зазначене підтверджується матеріалами судової практики, зокрема рішенням Львівського окружного адміністративного суду, у якому суд зазначив, що, з огляду на те, що договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу укладається на підставі рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, підставою для припинення функціонування або ліквідації дитячого будинку сімейного типу може бути розірвання такої угоди, а не навпаки [5]. Аналогічного змісту позиція викладена в постанові Верховного Суду від 11 липня 2018 року № 522/15356/16-а, у якій зазначено, що суд погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про відсутність підстав для прийняття відповідачем спірного рішення, оскільки Виконавчий комітет Одеської міської ради не наділений правом на прийняття рішення про розірвання угоди про організаційне забезпечення функціонування дитячого будинку сімейного типу в односторонньому порядку [6].

Отже, цілком очевидно, що прийняття органом опіки на піклування в межах його компетенції рішення про припинення діяльності дитячого будинку сімейного типу може мати місце тільки після припинення дії договору, у тому числі шляхом його розірвання в судовому порядку. Зазначене повністю відповідає нормі п. 5 Типового договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, яка визначає, що в разі порушення та неналежного виконання умов договору кожна зі сторін має право звернутися до суду. Зважаючи на те, що чинним вітчизняним законодавством, спрямованим на правове регулювання відносин щодо діяльності дитячого будинку сімейного типу, не передбачено односторонньої відмови від досліджуваного договору, вбачається, що є усі підстави для низки висновків: 1) про хибність вищенаведеної правової позиції Вищого адміністративного суду у складі Верховного суду щодо наявності в органі опіки та піклування повноважень на розі-

рвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу в односторонньому порядку; 2) прийняття органом опіки та піклування рішення про припинення функціонування дитячого будинку сімейного типу внаслідок порушення батьками-вихователями покладених на них за договором зобов'язань є правомірним тільки після звернення органу опіки та піклування до суду на підставі п. 5 Типового договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу та прийняття судом рішення про розірвання досліджуваного договору; 3) для уникнення випадків неправильного застосування положень законодавства, що регулює відносини щодо діяльності дитячого будинку сімейного типу, а також формування неоднакової судової практики пропонуємо внести зміни до п. 9 Положення про дитячий будинок сімейного типу, виклавши його в такій редакції:

«9. Припинення діяльності дитячого будинку сімейного типу здійснюється за рішенням органу, який створив його, після припинення договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу або за рішенням суду».

Також можливим є застосування до батьків-вихователів такого правового наслідку порушення ними за досліджуваним договором зобов'язань, як відшкодування моральної шкоди, яка згідно з ч. 2 ст. 23 ЦК України може полягати: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких вихованці зазнали у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, завданим батьками-вихователями; 2) у душевних стражданнях, яких вихованці зазнали у зв'язку з протиправною поведінкою батьків-вихователів стосовно них, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких вихованці зазнали у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням батьками-вихователями їх майна; 4) у приниженні батьками-вихователями честі та гідності вихованців. Щодо невиконання чи неналежного виконання батьками-вихователями інших, не пов'язаних зі здійсненням виховання та догляду, зобов'язань, зокрема, передбаченого пп. 6 п. 1 Типового положення про дитячий будинок сімейного типу обов'язку щодо бережного ставлення до наданого житлового примі-

щення і його облаштування, підтримання його в належному санітарному стані, забезпечення збереження майна дитячого будинку сімейного типу тощо, відзначимо, що правовим наслідком його порушення буде передбачене п. 4 ч. 1 ст. 611 ЦК України відшкодування збитків.

Також непоодинокую є практика застосування до батьків-вихователів майнових санкцій за порушення ними грошових зобов'язань, пов'язаних із виплатою на їх користь державної допомоги, прикладом чого може стати рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 08.02.2022 у справі № 203/4523/21. Так, 25 жовтня 2021 року Центральне управління соціального захисту населення Дніпровської міської ради звернулося до суду з позовом до ОСОБА_1 про стягнення незаконно отриманої суми державної допомоги. Судом за результатами розгляду справи було встановлено порушення батьками-вихователями обов'язку, передбаченого ст. 22 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо повідомлення органів, які призначають і здійснюють виплату державної допомоги, про зміну всіх обставин, що впливають на виплату допомоги, унаслідок чого судом було прийнято рішення про задоволення позовних вимог у повному обсязі та стягнення на користь Центрального управління соціального захисту населення Дніпровської міської ради суми надміру отриманої державної соціальної допомоги на дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам у розмірі 15 000,00 грн [7].

Отже, на підставі вищенаведеного робимо висновок про те, що до найбільш поширених правових наслідків порушення батьками-вихователями зобов'язань за договором про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу належать: 1) розірвання договору в судовому порядку за зверненням органу опіки та піклування; 2) відшкодування збитків; 3) відшкодування моральної шкоди; 4) стягнення надміру отриманого грошового забезпечення та надміру сплаченої державної соціальної допомоги на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

При цьому цікавим є питання щодо можливості притягнення батьків-вихователів до сімейно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Як із цього приводу зазначає Ю. Ю. Черновалюк, ст. 164 СК України містить перелік підстав позбавлення батьків батьківських прав. Цей перелік можна з деякими зауваженнями поширити і на батьків-вихователів, оскільки само по собі позбавлення батьківських прав є мірою відповідальності за невиконання або неналежне виконання батьками їхніх обов'язків щодо виховання дітей. Таким чином, батьки-вихователі можуть бути притягнені до відповідальності за неналежне виконання або невиконання покладеного на них договором про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу обов'язку щодо виховання дітей, якщо вони: 1) не забрали дитину із закладу охорони здоров'я без поважної причини; 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини; 3) жорстоко поведуться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини. Перелічені вище заходи є заходами сімейно-правової відповідальності, а вони можуть застосовуватися лише до членів певної сім'ї, тому стверджується, що батьки-вихователі є суб'єктами сімейно-правової відповідальності. Це, зі свого боку, є ще одним аргументом на користь того, що дитячий будинок сімейного типу є не закладом, а сім'єю [8, с. 13]. Проте, на наш погляд, більш виваженою в цьому контексті є позиція О. М. Козак, яка, досліджуючи можливості притягнення прийомних батьків до сімейно-правової відповідальності, зазначає, що щодо прийомних батьків інститут позбавлення чи обмеження батьківських прав застосовуватися не може у зв'язку зі специфікою досліджуваних відносин [9, с. 180]. Річ у тім, що традиційно під заходами сімейно-правової відповідальності в науці визначають певні невідповідні покладення особистого, майнового або організаційного характеру, спрямовані на припинення сімейного правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин,

що застосовуються в судовому або позасудовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері сімейних правовідносин, і тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки, встановлені законом [10, с. 22].

На підставі зазначеного можна зробити висновок про те, що: 1) суб'єктами сімейно-правової відповідальності є учасники сімейних правовідносин, якими за ст. 2 СК України є матір, батько, діти, усиновлювачі та усиновлені, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, тобто особи, які поєднані між собою кровним спорідненням, шлюбом, усиновленням; 2) характер заходів сімейно-правової відповідальності безпосередньо обумовлений особливостями змісту сімейно-правових відносин, що виникають на підставах кровної спорідненості, шлюбу й усиновлення. З урахуванням цього цілком очевидним є висновок

про те, що правовідносини, опосередковані договором про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, не є сімейно-правовими в розумінні ст. 2 СК України, а батьки-вихователі та вихованці дитячого будинку сімейного типу є учасниками не сімейно-правових відносин, а квазісімейних, тобто таких, що будуються за зразком і моделлю сімейних, проте виникають не з підстав кровного споріднення чи усиновлення, а внаслідок дії визначеної законодавством системи юридичних фактів у процесі реалізації державою функції щодо утримання й виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування. Отже, зважаючи на правову природу та зміст квазісімейних правовідносин, опосередковуваних досліджуваним договором, які є відмінними від природи та змісту сімейно-правових відносин, до батьків-вихователів не можуть бути застосовані заходи сімейно-правової відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Габріадзе М. Р. Система цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика 2020. № 1. С. 85–92.
2. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 10.01.2023 у справі № 342/1370/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108436559> (дата звернення: 09.07.2023).
3. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 18.11.2019 у справі № 1.380.2019.003876. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85996659> (дата звернення: 09.07.2023).
4. КАС ВС висловив позицію щодо правомірності рішення про припинення функціонування дитячого будинку сімейного типу. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1280048/> (дата звернення: 09.07.2023).
5. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 14.08.2018 у справі № 813/2710/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76027140> (дата звернення: 09.07.2023).
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11.07.2018 у справі № 522/15356/16-а. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_11_07_2018_roku_u_spravi_522_15356_16_a/ (дата звернення: 09.07.2023).
7. Рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 08.02.2022 у справі № 203/4523/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103467440/> (дата звернення: 05.07.2023).
8. Черновалюк Ю. Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 20 с.
9. Козак О. М. Договір про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю: дис. на здобут. наук. ступ. док. філос. 081 Право. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2020. 220 с.
10. Єфремова І. Заходи сімейно-правової відповідальності як способи захисту сімейних прав та інтересів. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 5. С. 21–24.